

**UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE**

**ALEXANDRU EM. LAHOVARI: MINISTRU
PLENIPOTENȚIAR ȘI TRIMIS EXTRAORDINAR
AL ROMÂNIEI LA PARIS (1908-1917)**

- REZUMAT -

**CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC,
PROF. UNIV. DR. GHEORGHE CLIVETI**

**DOCTORAND,
NINA-MIHAELA GAVRIL
(căs. CIOBOTARU-GAVRIL)**

**IAȘI
2022**

REZUMAT

Centenarul Marii Uniri, sărbătorit în anul 2018, a adus în atenția opiniei publice, mai mult ca oricând, eforturile generației care în urmă cu mai bine de o sută de ani a investit și a suferit enorm pentru împlinirea acestui deziderat național. Oameni, idei, locuri și întâmplări din acest trecut nu foarte îndepărtat au fost în prim planul acțiunilor omagiale organizate la nivelul întregii țări, dedicate înaintașilor – politicieni, militari, oameni de cultură sau simpli cetățeni –, pentru a evidenția contribuția colectivă, dar și personală, a fiecăruia din cei implicați, la realizarea acestui însemnat moment istoric. De cele mai multe ori, când vine vorba despre acest subiect de maximă importanță, istoria publică, ce operează din varii motive cu foarte multe simplificări și generalizări, reține doar aportul regelui Ferdinand, al reginei Maria și al omului de stat Ion I. C. Brătianu, eventual, în subsidiar, și al unor lideri militari. Asimilarea de istorii mult mai complexe de către publicul larg din România se face destul de anevoios, dar grație și unor astfel de inițiative naționale se fac pași importanți în această direcție. În acest context, cu atât mai mult trebuie subliniat rolul istoricilor profesioniști, care vin mereu în completarea stadiului cunoașterii cu cercetări care aduc, finalmente, plusvaloare societății, în ansamblul ei, prin prezentarea obiectivă a unor oameni din trecut care, aflați în posturi de mare răspundere, s-au dedicat îndeplinirii obligațiilor asumate, în ciuda vicisitudinilor vremurilor. Istoria diplomației românești nu duce lipsă de astfel de modele de bune practici.

În a doua parte a secolului al XIX-lea, ca parte a procesului amplu de modernizare a statului român, se perfecționează aparatul instituțional diplomatic și, treptat, are loc profesionalizarea cadrelor mandatate să reprezinte interesele românești peste hotare. Astfel, după recunoașterea independenței României, ca urmare a Tratatului de la Berlin din 1878, Agențiile Diplomatice ale statului român au fost ridicate la nivel de Legații. Dacă până în acel moment trimișii români în capitalele europene nu făceau parte din corpul diplomatic, nefiindu-le recunoscută calitatea de reprezentanți diplomatici oficiali, după 1878 România a putut trimite în marile capitale europene diplomați cu rang de trimiși extraordinari și miniștri plenipotențieri. Totodată, Bucureștiul a putut primi, la rândul său, diplomați de același rang. Evoluția reprezentării și extinderii rețelei diplomatice românești a fost una lentă, ajungând ca numărul misiunilor sale diplomatice până la izbucnirea Primului Război Mondial să ajungă la 16. Având în vedere tot acest context prezentat în rândurile de mai sus, ne-am îndreptat atenția asupra activității unui diplomat care a activat

decenii întregi în serviciul statului român, atât în perioada de până la 1918, cât și în cea postbelică, și, după cum vom vedea pe parcursul acestei lucrări, a adus o contribuție valoroasă la succesul politicii externe a României în vremurile tulburi ale Primului Război Mondial, din tranșeele căruia Europa și întreaga lume au ieșit total transfigurate.

Tema prezentei lucrări de doctorat o constituie activitatea lui Alexandru Emanoil Lahovari în calitate de ministru plenipotențiar și trimis extraordinar la Paris în perioada 1908-1917. Îmboldul care a pus în mișcare această cercetare istorică a fost numărul relativ redus de lucrări care prezintă viața și rolul important al misiunilor sale în angrenajul aparatului diplomatic românesc, cu atât mai mult cu cât destinul l-a prins pe Lahovari, în perioada Marelui Război, în postul de ministru în capitala Franței, în vâltoarea marilor evenimente care au dus în final la modificarea substanțială a hărții *Bătrânului continent*.

Descris de numeroși contemporani drept o personalitate remarcabilă, care ieșea în evidență prin inteligență, prin cultura și tactul său remarcabile, Alexandru Em. Lahovari a petrecut aproape jumătate de secol în diplomație, în diferite posturi din mari capitale europene. Peste tot unde a lucrat și-a lăsat amprenta, subordonații văzându-l ca un veritabil profesor. Reputatul istoric Keith Hitchins îl descria pe Lahovari ca fiind „desăvârșitul profesionist care a făcut din diplomație menirea vieții sale”¹.

Cu toate acestea, după cum am menționat deja, cariera diplomatului Alexandru Em. Lahovari a făcut obiectul de studiu a unui număr restrâns de lucrări. Acestea însă compensează prin informația documentară pusă în valoare. O contribuție notabilă a adus-o istoricul Costel Iordăchiță în lucrarea intitulată *Familia Lahovari. Ascendență și destin politic*, în care acesta prezintă și o biografie a familiei diplomatului. Capitolul dedicat lui Alexandru Em. Lahovari² este unul consistent, marele merit al cercetării realizate de Iordăchiță fiind punerea la dispoziția istoricilor și nu numai a unor informații noi despre diplomat, cu totul necunoscute până la acel moment. Cu toate acestea, istoricul piteștean nu insistă asupra activității diplomatului în funcția de ministru plenipotențiar în orașele europene unde a fost trimis în misiune. Spre exemplu, activitatea lui Lahovari la Paris, care face obiectul cercetării noastre doctorale, este rezumată în doar două pagini. De asemenea, în volumul *Alexandru Em. Lahovary. Amintiri Diplomatice. Constantinopol*

¹ Keith Hitchins, *Prefață*, în Rudolf Dinu, *Diplomația Vechiului Regat, 1878-1914. Studii*, Editura Monitorul Oficial și Presa Universitară Clujeană, București și Cluj-Napoca, 2014, p. 11.

² Costel Iordăchiță, *Alexandru Em. Lahovari* în Idem, *Familia Lahovari. Ascendență și destin politic*, Editura Carmis, Pitești, 2004, p. 191-231.

(1902-1906). *Viena (1906-1908)*, îngrijit de Adrian Stănescu și Laurențiu Vlad, sunt incluse date biografice despre *personajul nostru*, însă studiul introductiv³ pune accent doar pe activitatea acestuia ca șef de misiune în Imperiul Otoman, respectiv în Austro-Ungaria. Pentru perioada care ne interesează sunt prezentate doar informații generale. Volumul *Alexandru Em. Lahovary. Note, amintiri, corespondență diplomatică oficială și personală (1877-1914)*. Paris, Petersburg, București, Roma, editat de Rudolf Dinu și Adrian-Bogdan Ceobanu, cuprinde, așa cum se menționează încă din titlul lucrării, o selecție de documente, note și comentarii despre activitatea diplomatului român până la momentul izbucnirii Primului Război Mondial. Amplul studiu introductiv⁴, semnat de istoricul Rudolf Dinu, analizează activitatea lui Lahovari până în anul 1899, momentul retragerii din postul de ministru plenipotențiar al României la Roma. Ca atare, și în acest volum de documente găsim puține mențiuni despre activitatea lui Lahovari la Paris în intervalul 1908-1917. Studiul amintit, intitulat *Alexandru Emanuel Lahovari. Devenirea unui diplomat al Vechiului Regat (1877-1899)*, a fost inclus de Rudolf Dinu și în volumul tematic *Diplomația Vechiului Regat, 1878-1914. Studii*⁵.

În consecință, în demersul nostru ne-am propus să valorificăm cât mai multe informații apelând la actele oficiale și înscrisurile despre acest subiect din arhivele românești. Prin vasta cantitate de resurse documentare, Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC) sunt prima oprire pentru orice cercetător interesat să studieze aproape orice subiect ce ține de istoria medie, modernă și contemporană a românilor. La fel și în cazul nostru. O parte însemnată a surselor primare folosite în mod sistematic la redactarea prezentei teze doctorale provin din fondurile gestionate de ANIC, fiind vorba inclusiv de frânturi disparate din însemnările inedite ale diplomatului, amintiri referitoare la misiunea de la Paris. În principal, ne-am propus să valorificăm dosarele din fondul de arhivă *Kretzulescu*, ce conține numeroase informații inedite despre diplomatul Alexandru Em. Lahovari și familia sa, cel mai întrebuițat fiind dosarul 832, toate capitolele lucrării având trimiteri către acesta. Dosarul 832 conține amintirile consemnate de Lahovari referitoare la

³ Laurențiu Vlad, *Alexandru Em. Lahovary și misiunile sale diplomatice la Constantinopol (1902-1906) și Viena (1906-1908)*, în *Alexandru Em. Lahovary. Amintiri diplomatice Constantinopol (1902-1906). Viena (1906-1908)*, ediție îngrijită de Adrian Stănescu și Laurențiu Vlad, Institutul European, Iași, 2009, p. XI-L.

⁴ Rudolf Dinu, *Alexandru Emanuel Lahovari. Devenirea unui diplomat al Vechiului Regat (1877-1899)*, în *Alexandru Em. Lahovari Note, amintiri, corespondență diplomatică oficială și personală (1877-1914)*. Paris, Petersburg, București, Roma, editori Rudolf Dinu, Adrian-Bogdan Ceobanu, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 2013, p. 9-50.

⁵ Rudolf Dinu, *Alexandru Emanuel Lahovari. Devenirea unui diplomat al Vechiului Regat (1877-1899)*, în Idem, *Diplomația Vechiului Regat, 1878-1914. Studii*, Editura Monitorul Oficial și Presa Universitară Clujeană, București și Cluj-Napoca, 2014, p. 239-314.

perioada studiilor efectuate la Paris, dar și memorii ale misiunilor sale în calitate de Ministru Plenipotențiar și Trimis Extraordinar la Constantinopol (1902-1906) și Viena (1906-1908). De asemenea, acest dosar mai cuprinde câteva pagini pe care plenipotențiarul român le-a dedicat anilor 1911-1913 și relatări deosebit de importante din vara anului 1914 (atentatul de la Sarajevo, ultimatumul Austro-Ungariei, izbucnirea Marelui Război, reacția Marilor Puteri). De asemenea, din același fond arhivistic, ne-a fost deosebit de util prezenta cercetări și dosarul 743. Acesta conține rapoartele Legației României din Paris către Ministerul Afacerilor Străine de la București, majoritatea trimise de Alexandru Em. Lahovari, unele și de către Carol Mihail Mitilineu, consilier de legație. Documentele întocmite de misiunea diplomatică din Franța cuprind informații foarte diverse referitoare la evenimente petrecute în perioada 1909-1913 atât în Franța, cât și în alte țări ale Europei, pe care legația de la Paris le considera deosebit de relevante pentru poziționarea factorilor de decizie de la București. Dintre acestea amintim corespondența ce tratează crizele marocane, informările legației despre atitudinea Marilor Puteri în privința recunoașterii independenței Bulgariei, rapoartele în urma vizitelor oficiale ale unor lideri europeni efectuate în Franța, dar și ale oamenilor de stat francezi în alte țări. Rapoartele adresate Ministerului de Externe conțin și analize de risc și măsuri pentru combaterea unor știri false despre România apărute în presa franceză, dar și relatări despre dinamica politicii interne din *Hexagon*, cu prilejul alegerilor din Franța etc. Dosarul 745 din fondul *Kretzulescu* include o adresă a Ministerului Afacerilor Străine către ministrul României la Paris, Alexandru Em. Lahovari, însoțită de instrucțiunile de pregătire a mobilizării pe anul 1914-1915. În dosarul 748 găsim informații transmise de la București referitoare la schimbul de prizonieri cu Germania, despre comportarea autorităților germane față de românii din teritoriile ocupate, fiind abordate și aspecte precum fondurile necesare pentru asigurarea cheltuielilor misiunilor și a refugiaților români din Franța, pentru procurarea de provizii și haine din SUA pentru prizonieri. În vederea realizării tezei, de mare utilitate ne-au fost și dosarele 911 și 915, prin telegramele trimise de Lahovari lui Ionel Brătianu care relatează propaganda străină contra României derulată în Franța, dar și diversele acțiuni diplomatice și întruniri la care a luat parte plenipotențiarul. În ceea ce privește activitatea culturală și de binefacere desfășurată de cuplul Ana și Alexandru Em. Lahovari, relevante pentru prezenta cercetare doctorală sunt informațiile cuprinse în dosarele 932, 968 și 1.058, fiind disponibile diverse memorii, corespondențe și tabele privind ajutoarele oferite orfanilor de război din comuna Leordeni, donațiile către Societatea culturală *Înfrățirea* și școala primară din aceeași localitate. Tot

aici găsim date despre activitatea Căminului Studentelor Române din Paris, înființat de soții Lahovari, respectiv despre implicarea Anei Lahovari în organizarea Comitetului de asistență a Crucii Roșii Române.

Fondul *Microfilme Franța*, rola 221 conține descrierea pe larg a ceremoniei prilejuite de înmânarea, către diplomatul român, a stindardului lui Ștefan cel Mare, descoperit de Armata Aliată din Orient la mănăstirea Zograful, iar alte aspecte inedite privind activitatea lui Alexandru Em. Lahovari în fruntea misiunii diplomatice românești din Paris am obținut consultând dosarele 58/1913, 28/1914, 52/1914, 8/1915 și 23/1917 din fondul *Casa Regală, Carol I*, respectiv dosarele 7, 56 și 259 din fondul *Comitetul de Asistență al Crucii Roșii din Paris*.

Pentru a desluși ițele complicate ale aparatului diplomatic românesc din acea perioadă și implicațiile acțiunilor ministrului plenipotențiar de la Paris în tot acest mecanism instituțional complex am consultat vasta colecție arhivistică privind acest subiect, mare parte inedită, gestionată de Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE) de la București. Spre exemplu, în *Fond 77*, dosarul L7 conține toate decretele de numire ale lui Lahovari în misiunile din străinătate, de la intrarea în diplomație și până la momentul pensionării, discursul acestuia susținut la ceremonia de la Paris, la prezentarea scrisorilor de acreditare către președintele Republicii franceze. În plus, acest dosar conține informații privind renumerația și decorațiile primite de Lahovari ca șef de misiune în străinătate.

Pentru perioada 1914-1917, îndeosebi în subiectul repatrierii cetățenilor români din Franța ca urmare a izbucnirii Marelui Război, am folosit înscrisuri oficiale arhivate în Fondul *Paris, Problema Consulare*, mai precis, dosarul 743, ce cuprinde atât cereri de repatriere, corespondența consulatului român din Marsilia în această chestiune, diverse statistici și scrisori ale legației, detalii privind sumele cheltuite cu titlu de ajutoare de repatriere. Întrucât am amintit în rândurile de mai sus activitatea culturală și de binefacere a soților Lahovari la Paris, am coroborat documentele cercetate la ANIC cu înscrisurile din dosarele 354 și 358 din Fondul *Paris. Problema Culturale*, respectiv dosarul 606 din Fondul *Paris. Problema Militare*, aflate în gestiunea AMAE. Pentru a surprinde transformările survenite în organigrama Legației României din Franța sub conducerea diplomatului Alexandru Em. Lahovari am cercetat dosarele 620, 621 și 628 din Fondul *Paris. Problema Personal*, respectiv dosarul 20 din Fondul *Problema 77 (Personalul MAE, 1876-1948)*, în acest caz fiind vorba de corespondență referitoare la numirea, avansarea, transferarea, demisia

și concediile personalului legației și al consulatelor, tabele, decizii și sesizări privind salariații legației.

Din Fondul *Paris. Problema Militare*, pentru cercetarea noastră doctorală ne-a interesat dosarul 581 în contextul mai larg al relațiilor româno-franceze în anii 1914-1916, în particular al tratatelor pentru obținerea de materiale pentru înzestrarea armatei române. Găsim aici inclusiv convenția franco-română pentru furnituri și material de război încheiată în martie 1915 și ianuarie 1916, respectiv toată corespondența legației de la Paris cu ministerele de resort de la București și din Franța, cu diverși parteneri economici, referitoare la negocierile pentru procurarea de material de război pentru România.

Pentru perioada 1908-1913, de la numirea diplomatului în funcția de șef al misiunii de la Paris și până la finalul celui de-al doilea război balcanic, de mare utilitate pentru a putea prezenta activitatea acestuia în susținerea intereselor statului român pe lângă factorii decidenți francezi ne-au fost de mare ajutor informațiile cuprinse în dosarul 74 din Fondul *Problema 21*, mai exact rapoartele, telegramele și extrasele din presă trimise autorităților de la București de către legația română din Franța. Documente similare întocmite de misiunea diplomatică din Paris pentru perioada de după izbucnirea Marelui Război sunt disponibile în Fondul *71-1914, E2, Partea a II-a, Madrid-Paris, 1914-1924*. Pentru prezenta lucrare, cele mai relevante date sunt cuprinse în volumul 12 din acest fond arhivistic gestionat de AMAE.

În demersul nostru de a prezenta cât mai obiectiv posibil personalitatea diplomatului Alexandru Em. Lahovari și mediul în care acesta și-a desfășurat activitatea am apelat la informațiile consemnate și de contemporani de-ai săi, personaje aflate la acel moment în funcții de decizie la București și Paris sau care gravitau în jurul unor centre de putere ce influențau semnificativ opinia publică. Astfel, parcurgând volume de memorii, jurnale și de corespondență privată ale unor personalități care s-au intersectat cu Lahovari din punct de vedere profesional am putut afla aspecte necunoscute despre anumite acțiuni publice sau private ale ministrului român la Paris sau cum au fost percepute acestea la momentul respectiv. Constantin Argetoianu⁶, unul dintre cei mai versați politicieni atât înainte, cât și după Marele Război, este doar un astfel de exemplu, fiind un scriitor *canonic* din acest punct de vedere. Apropiat al familiei Ana și Alexandru Em.

⁶ Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV (1 ianuarie-30 iunie 1938), vol. V (1 iulie-31 decembrie 1938), Ediție de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 2002; Idem, *Memorii pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. I-II (1871-1916), Ediția a II-a revăzută și întregită de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 2008.

Lahovari, aflat în echipa executivă a Legației României de la Paris, Argetoianu aduce la lumină în vasta sa producție publicistică numeroase întâmplări ce îl au în centrul firului narativ pe șeful său de misiune. Considerat un memorialist coroziv, care a dezvăluit numeroase secrete din culisele politicii dâmbovițene și care prin scrierile sale a ținut să demanteleze numeroase *statui*, inclusiv ale membrilor Familiei regale a României și ale adversarilor săi politici, Constantin Argetoianu, la fel ca mulți dintre foștii colaboratori ai diplomatului, au lăsat posterității doar aprecieri la adresa acestuia. De asemenea, relatări despre plenipotențiarul Alexandru Em. Lahovari se găsesc și în lucrările semnate de Raymond Poincaré⁷, Alexandru Marghiloman⁸, Titu Maiorescu⁹, Raoul Bossy¹⁰, Trandafir Djuvara¹¹, I. G. Duca¹² și Dimitrie Ghyka¹³, pentru a enumera doar câțiva dintre politicienii și diplomații care au inclus și date relevante pentru subiectul cercetării noastre, lista completă a surselor de acest tip consultate fiind disponibilă în bibliografia aferentă acestei lucrări. În privința surselor memorialistice, trebuie să mai menționăm că, deși surprind aspecte particulare și, pe alocuri, conferă o dimensiune umanizată, mai accesibilă asupra unor evenimente istorice, oferă o perspectivă subiectivă asupra faptelor și persoanelor implicate. Astfel, pentru a obține o imagine neutră este necesară prudența în folosirea acestor informații, desigur, la fel ca în cazul oricăror alte surse de informare, cât și coroborarea cu informații alternative.

De mare ajutor pentru cercetarea noastră doctorală au fost lucrările istoricilor Dinu C. Giurescu, Rudolf Dinu, Laurențiu Constantiniu¹⁴, Daniel Cain¹⁵ și Adrian-Bogdan Ceobanu¹⁶, care ne oferă o imagine complexă asupra începuturilor și evoluției diplomației românești mai ales

⁷ Raymond Poincaré, *Au service de la France: L'Union sacrée*, vol. 4, Editura Les petits-fils de Plon et Nourrit, Paris, 1927.

⁸ Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. I (1897-1915), vol. IV (1918-1919), Editura Institutului de Arte Grafice „Eminescu”, București, 1927.

⁹ Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice și Cadrilaterul*, volum editat de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1995; Idem, *România și războiul mondial: însemnări zilnice inedite*, volum editat de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1999.

¹⁰ Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, ediție și studiu introductiv de Stelian Neagoe, vol. I (1918-1937), Editura Humanitas, București, 1993.

¹¹ Trandafir Djuvara, *Misiunile mele diplomatice Belgrad, Sofia, Constantinopol, Galați, Bruxelles, Le Havre, Luxemburg, Atena (1887-1925)*, traducere și postfață de Andrei-Alexandru Căpușan, cuvânt înainte la ediția în limba română de Neagu Djuvara, Editura Institutul European, Iași, 2009.

¹² I. G. Duca, *Amintiri politice*, volumul I, Editura Jon Dumitru-Verlag, München, 1981.

¹³ Dimitrie Ghyka, *Memorii (1894-1940)*, Traducere de Vasile Savin, Editura Institutul European, Iași, 2004.

¹⁴ Dinu C. Giurescu, Rudolf Dinu, Laurențiu Constantiniu, *O istorie ilustrată a diplomației românești: 1862-1947*, Editura Monitorul Oficial, București, 2011.

¹⁵ Daniel Cain, *Diplomați și diplomație în sud-estul european. Relațiile româno-bulgare la 1900*, Editura Academiei Române, București, 2012.

¹⁶ Adrian-Bogdan Ceobanu, *Diplomați în Vechiul Regat: familie, carieră și viață socială în timpul lui Carol I (1878-1914)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015.

pentru perioada antebelică. În ceea ce privește politica externă a statului român la începutul secolului XX, am apelat la volumele semnate de Gheorghe Cliveti¹⁷, Gheorghe Platon (coord.)¹⁸ și Keith Hitchins¹⁹ în conturarea unei imagini de ansamblu asupra acestui subiect, de la care am pornit în analiza noastră particulară. În legătură cu evoluția relațiilor româno-franceze, îndeosebi pentru perioada când Lahovari a deținut șefia misiunii diplomatice românești la Paris, lucrările istoricilor Vasile Vesa²⁰, Hadrian G. Gorun²¹ și Mircea N. Popa²² ne-au oferit informații și analize bine documentate, iar în privința relațiile României cu Monarhia Dualistă amintim, între altele, lucrarea lui A. D. Xenopol²³, dar și articolul lui Ion Gheorghiu²⁴. Cărțile despre relațiile româno-franceze amintite tratează acest subiect atât din punct de vedere politic, cât și cultural sau economic, la modul general, referințele la adresa activității depuse de Alexandru Em. Lahovari fiind însă episodice, autorii aducând în discuție acțiunile diplomatului strict în cazul unor momente-cheie ale acestor legături bilaterale. De asemenea, în studiul nostru doctoral, utilizarea „cărților colorate”, îndeosebi a lucrării *Cartea Verde. Documente diplomatice. Evenimente din Peninsula Balcanică. Acțiunea României 1912-august 1913*²⁵, ne-a oferit, prin multitudinea de documente diplomatice, o perspectivă interesantă asupra detașării României de Tripla Alianță și a apropierii de Antanta. Tot la capitolul colecției de documente, trebuie să menționăm că am avut acces la documente externe de mare utilitate pentru subiectul tezei noastre, ce reflectau activitatea diplomatului Alexandru Em. Lahovari în susținerea intereselor naționale, și prin prisma volumelor *1918 la români*²⁶ sau a lucrării editate de Gabriel Leanca, ce reunește acte diplomatice franceze

¹⁷ Gheorghe Cliveti, *România și crizele internaționale 1853-1913*, Editura Fundației Axis, Iași, 1997.

¹⁸ Gheorghe Platon (coord.), *Istoria românilor*, Vol. VII, tom II, Editura Enciclopedică, București, 2003.

¹⁹ Keith Hitchins, *România (1866-1947)*, ediția a IV-a, traducere de George G. Potra, Editura Humanitas, 2013.

²⁰ Vasile Vesa, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea (1900-1916)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975.

²¹ Hadrian G. Gorun, *Relații politico-diplomatice și militare ale României cu Franța în primul război mondial*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2009.

²² Mircea N. Popa, *Contribuții privind relațiile româno-franceze în anul 1914*, în „Analele Universității București”, anul XVII, nr. 2, București, 1969.

²³ A. D. Xenopol, *România și Austro-Ungaria*, Editura H. Goldner, Iași, 1914.

²⁴ Ion Gheorghiu, *Relațiile dintre România și Austro-Ungaria în anii 1908-1914*, în „Studii și articole de istorie”, volumul XI, Editura Societatea de științe istorice și filologice din Republica Socialistă România, București, 1968.

²⁵ *Cartea Verde. Documente diplomatice. Evenimente din Peninsula Balcanică. Acțiunea României 1912-august 1913*, trad. de Vintilă M. Ivănceanu, Editura Minerva, București, 1913.

²⁶ Direcția Generală a Arhivelor Statului, *1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român*, vol. I (Documente externe, 1879-1916), vol. II (Documente externe, 1916-1918), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

referitoare la intrarea României în Marele Război²⁷, ca să evidențiem o parte din izvoarele editate ce stau la baza prezentei lucrări.

Născut, crescut și educat în mediul parizian, Alexandru Emanoil Lahovari a desfășurat o îndelungată și bogată activitate diplomatică, ce s-a întins pe durata a aproximativ cincizeci de ani. Și-a făcut debutul în diplomație la o vârstă fragedă, de numai 21 de ani, când datorită legăturilor apropiate dintre familia sa și Mihail Kogălniceanu a fost numit atașat supranumerar la Agenția din Paris. Grație aptitudinilor și competențelor sale, a avansat rapid în carieră, ajungând ca în doar 12 ani de la numirea sa în diplomație să i se acorde titlul de ministru plenipotențiar.

Lucrarea de față este structurată în trei capitole. Primul urmărește evoluția personajului nostru de la primii ani din viață până la numirea sa, la 30 septembrie/13 octombrie 1908, în calitate de Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar la Paris. Astfel, vom prezenta câteva repere biografice referitoare la familie, studii, accesarea și parcursul în cariera diplomatică. Prima parte a perioadei petrecută de Lahovari în calitate de ministru plenipotențiar în *Orașul Luminilor* (1908-1913) face obiectul celui de-al doilea capitol. În acest caz, ne propunem să descriem începutul misiunii sale și primele contacte cu factorii decizionali francezi, transformările survenite în organigrama legației în această perioadă și informațiile pe care le trimitea diplomatul român din capitala Franței, atât în ceea ce privește politica internă din Franța, cât și despre evenimentele importante ce se petreceau în Europa, pentru buna informare a autorităților de la București. De asemenea, tot aici vom încerca să urmărim modul în care a interacționat Lahovari cu mediul politic și diplomatic de la Paris și activitatea acestuia în raport cu instrucțiunile pe care le primea de la superiorii săi. Vom descrie întreaga contribuție a ministrului plenipotențiar în cazul războaielor balcanice, atunci când acesta, folosindu-se de relațiile sale cordiale cu establishmentul politic francez, a pus umărul la succesul României în diferendul cu Bulgaria.

Izbucnirea Primului Război Mondial, dar și felul în care au reacționat Marile Puteri la atentatul care a zguduït Europa, constituie punctul de plecare al celui de-al treilea capitol. Ultimii ani pe care Alexandru Emanoil Lahovari i-a petrecut ca șef de misiune în capitala Franței sunt caracterizați de o instabilitate politică fără precedent la nivel european, care a continuat până spre finalul anului 1918, când însă personajul nostru se afla deja de un an în capitala Italiei, unde îndeplinea o nouă misiune diplomatică în serviciul statului român, ca trimis extraordinar și

²⁷ *L'entrée de la Roumanie dans la Grande Guerre. Document diplomatiques français (1er janvier – 9 septembre 1916)*, réunis, présentés et commentés par Gabriel Leanca, L'Harmattan, Paris, 2016.

ministru plenipotențiar. În acest capitol, vom încerca să prezentăm activitatea lui Lahovari în *vremuri de război*: de la retragerea corpului diplomatic din Paris, la problemele personale și relațiile sale cu elita politică și diplomatică franceză. Totodată, vom acorda importanță pregătirilor pentru înzestrarea armatei române, la care Lahovari s-a implicat prin natura funcției și conform dispozițiilor prim-ministrului Ion I. C. Brătianu, relația complicată a diplomatului cu șeful guvernului de la București, în urma căreia, la finalul anului 1917, Lahovari va fi transferat la Roma, dar și acțiunilor culturale și de binefacere întreprinse de diplomat și de soția sa în toată această perioadă, în sprijinul intereselor naționale în străinătate, cât și în țară.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

1. Izvoare inedite

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe – București (AMAE)

Fond 77/Dosare personale, L7 – Lahovary Em. Al., volumul I, II;

Fond Paris, Problema Consulare, dosar 734;

Fond Paris, Problema Culturale, dosarele 354, 358;

Fond Paris, Problema Personal, dosarele 620, 621, 628;

Fond Paris, Problema Militare, dosarele 581, 606;

Fond Problema 21, dosar 74;

Fond 71-1914, E2, Partea a II-a, Madrid-Paris, 1914-1924, volumul 12;

Fond Problema 77 (Personalul MAE, 1876-1948) – volumul 20.

Arhivele Naționale Istorice Centrale – București (ANIC)

Fond Casa Regală, Carol I, dosarele 58/1913, 28/1914, 52/1914, 8/1915, 23/1917;

Fond Comitetul de Asistență al Crucii Roșii din Paris, dosarele 7, 56, 259;

Fond Kretzulescu familial, dosarele 460, 465, 663, 671, 679, 687, 688, 711, 720, 743, 745, 748, 749, 832, 838, 852, 860, 866, 911, 915, 918, 932, 967, 968, 987, 1.056, 1.058, 1.110;

Fond Microfilme Franța, rola 221.

Biblioteca Academiei Române (BAR)

Fond Brătianu Vintilă;

Fond Spiru Haret.

2. Izvoare editate

2.a. Colecții și volume de documente. Antologii de texte

British Documents on the Origines of the War, 1898-1914, editat de G. P. Gooch, D. Litt și Harold Temperley, vol. VI, Stationery Office, Londra, 1930;

British Documents on the Origins of the War, 1898-1914, editat de G. P. Gooch, D. Litt și Harold Temperley, Vol. XI, Stationery Office, Londra, 1926;

Cartea Verde. Documente diplomatice. Evenimente din Peninsula Balcanică. Acțiunea României 1912-august 1913, trad. de Vintilă M. Ivănceanu, Editura Minerva, București, 1913;

Direcția Generală a Arhivelor Statului, *1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român*, vol. I (Documente externe, 1879-1916), vol. II (Documente externe, 1916-1918), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983;

Documents diplomatiques français (1871-1914), 2e série (1901-1911), Tome XI (15 mai 1907-8 février 1909), Imprimerie Nationale, Paris, vol. XI, 1950;

Documents diplomatiques français (1871-1914), 3e série (1911-1914), Tome V (5 décembre 1912-14 mars 1913), Imprimerie Nationale, Paris, 1933;

L'entrée de la Roumanie dans la Grande Guerre. Document diplomatiques français (1er janvier–9 septembre 1916), réunis, présentées et commentés par Gabriel Leanca, L'Harmattan, Paris, 2016;

Organizarea instituțională a Ministerului Afacerilor Externe. Acte și documente, volumul I, 1859-1919, Ediție îngrijită de Ion Mamina, Gheorghe Neacșu, George G. Potra, Fundația Europeană Titulescu, București, 2004;

Organizarea instituțională a Ministerului Afacerilor Externe. Acte și documente, volumul II, 1920-1947, Ediție îngrijită de Ion Mamina, George G. Potra, Gheorghe Neacșu, Nicolae Nicolescu, Fundația Europeană Titulescu, București, 2006.

2.b. Jurnale, memorii, amintiri, corespondență, discursuri

Argetoianu, Constantin, *Însemnări zilnice*, vol. IV (1 ianuarie-30 iunie 1938), vol. V (1 iulie-31 decembrie 1938), Ediție de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 2002;

Idem, *Memorii pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. I-II (1871-1916), ediția a II-a revăzută și întregită de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 2008;

Bacalbașa, Constantin, *Bucureștii de altădată 1885-1901*, vol. II, Editura Ziarului „Universul”, București, 1928;

Bianu, Vasile, *Însemnări din războiul României Mari*, Tomul I (*Dela mobilizare până la Pacea din București*), Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1926;

Bossy, Raoul, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, vol. I (1918-1937), ediție și studiu introductiv de Stelian Neagoe, Editura Humanitas, București, 1993;

Cancicov, Vasile Th., *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic (13 decembrie 1916-31 decembrie 1918)*, vol. II, Atelierele Societății „Universul”, București, 1921;

Cantacuzino, Sabina, *Din viața familiei Ion C. Brătianu: 1821-1891*, ediția a III-a, revăzută, introducere, note, indice și ediție îngrijită de Elisabeta Simion, Editura Humanitas, București, 2013;

Idem, *Din viața familiei Ion C. Brătianu: 1914-1919*, ediția a III-a, revăzută, Editura Humanitas, București, 2014;

Claretie, Leo, *Itinerarii românești*, traducere de Irinel Antoniu, Editura Institutul European, 2014, Iași;

Contele de Saint-Aulaire, *Însemnările unui diplomat de altă dată*, ediție îngrijită de Ileana Sturdza, Editura Humanitas, București, 2016;

Dabija, G. A., *Amintirile unui atașat militar român în Bulgaria 1910-1913*, Editura Ziarului „Universul”, București, 1936;

Djuvara, Trandafir, *Misiunile mele diplomatice Belgrad, Sofia, Constantinopol, Galați, Bruxelles, Le Havre, Luxemburg, Atena (1887-1925)*, traducere și postfață de Andrei-Alexandru Căpușan, cuvânt înainte la ediția în limba română de Neagu Djuvara, Editura Institutul European, Iași, 2009;

Dobjanski, Hanibal Orațiu, *Memoriale de război (Războiul Balcanic, Primul Război Mondial, Al Doilea Război Mondial)*, Ediție îngrijită și prefațată de Mircea Popa, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2015;

Dobrogeanu-Gherea, Constantin, *Război sau neutralitate*, Editura Atelierele grafice Socec & Comp., București, 1914;

Duca, I. G., *Amintiri politice*, volumul I, Editura Jon Dumitru-Verlag, München, 1981;

Gheusi, Pierre Barthelemy, *Guerre et Théâtre. 1914-1918. Mémoires d'un Officier du Général Gallieni et Journal Parisien du Directeur du Théâtre National de l'Opéra-Comique pendant la Guerre*, Editura Berger-Levrault, Nancy-Paris-Strasbourg, 1919;

Ghika-Comănești, Dimitrie, *O expediție română în Africa*, Cu o prefață de Mircea Angheliescu, Editura Polirom, Iași, 2016;

Ghyka, Dimitrie, *Memorii (1894-1940)*, Traducere de Vasile Savin, Editura Institutul European, Iași, 2004;

Ghyka, Matila, *Curcubeie*, prefață de Patrick Leigh Fermot, traducere de Georgeta Filitti, Editura Polirom, Iași, 2014;

Ionescu, Take, *Originile războiului. Depoziția unui martor*, Editura Atelierele grafice SOCEC& Comp., București, 1915;

Kretzulescu-Lahovary, Anna, *Nebiruita flacără a vieții. Amintiri, 1867-1952*, Ediție îngrijită, traducere din franceză și studiu introductiv de Alina Pavelescu, cu un cuvânt de încheiere de Șerban Sturdza, Editura Humanitas, București, 2018;

Lahovary, Alexandru Em., *Amintiri Diplomatice. Constantinopol (1902-1906). Viena (1906-1908)*, ediție îngrijită de Adrian Stănescu și Laurențiu Vlad, Institutul European, Iași, 2009;

Idem, *Note, amintiri, corespondență diplomatică oficială și personală (1877-1914)*. Paris, Petersburg, București, Roma, editori Rudolf Dinu, Adrian-Bogdan Ceobanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2013;

Idem, *Regele Carol și politica externă*, în Revista „Fundațiilor Regale”, nr. 5, 1 mai 1939, pp. 281-289;

Maiorescu, Titu, *România, războaiele balcanice și Cadrilaterul*, volum editat de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1995;

Idem, *România și războiul mondial: însemnări zilnice inedite*, volum editat de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1999;

Marghiloman, Alexandru, *Note politice*, vol. I (1897-1915), vol. IV (1918-1919), Editura Institutului de Arte Grafice „Eminescu”, București, 1927;

Idem, *Note politice*, volumul I, Editura Scripta, București, 1993;

Pantazzi, Ethel Greening, *România în lumini și umbre (1909-1919)*, Traducere din engleză de Constantin Ardeleanu și Gabriela Debita, Cuvânt înainte, note și comentarii de Constantin Ardeleanu, Editura Humanitas, București, 2015;

Poincaré, Raymond, *Au service de la France: L'Union sacrée*, vol. 4, Editura Les petits-fils de Plon et Nourrit, Paris, 1927;

Preda, Dumitru; Georgescu, Maria; Pâslaru, Ștefan; Stănescu, Marin C. (coord.), *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii documentare*, vol. 1 (1914-1916), Editura Militară, București, 1996;

Rudeanu, Vasile, *Memorii. Din timpuri de pace și de război (1884-1929)*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Dumitru Preda și Vasile Alexandrescu, Editura Cavallioti, București, 2004;

Schebeko, Nikolai, *Souvenirs. Essaishistorique sur les origines de guerre de 1914*, Bibliothèque Diplomatique, Paris, 1936;

Stern, Adolphe, *Însemnări din viața mea*, vol. I, Editura „Cercului Libertatea”, București, 1921;

Trancu Rainer, Marta, *File de jurnal. Mărturii*, Paul Editions, București, 2021;

Vopicka, Charles J., *Secretele Balcanilor. Șapte ani din viața unui diplomat în centrul furtunos al Europei*, Cuvânt-înainte de Charles J. Vopicka, Traducere, note și postfață de Andrei Alexandru Căpușan, Institutul European, Iași, 2012;

Vrăbiescu, N. G., *Bune și rele. În război cu reg. 9 Artilerie, 1916-1918. Dobrogea, Muntenia, Moldova*, Tipografia și Legătoria Penitenciarului Văcărești, București, 1937;

Zamfirescu, Duiliu, *Opere*, Volumul VII: Corespondență: A-M studiu introductiv, note, comentarii și indice de Al. Săndulescu, Editura Minerva, București, 1984;

Idem, *Scrisori inedite*, ediție îngrijită, note și studiu introductiv de Al. Săndulescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967;

Zweig, Stefan, *Lumea de ieri. Amintirile unui european*, Traducere din germană de Ion Nastasia, Editura Humanitas, București, 2012.

2.c. Presă/Periodice

„Adevărul” (1913);

„Dimineața” (1913);

„Journal des Débats politique et littéraires” (1909, 1910);

„Journal officiel de la République française” (1909, 1910);

„L'Écho de Paris” (1910);

„L'Humanité”, (1910);

„La Revue Diplomatique” (1908);

„Le Matin” (1909, 1910, 1921);
„Le Figaro” (1908, 1909, 1910, 1916, 1917);
„Lupta” (1923);
„Universul” (1913).

B. Instrumente de lucru. Enciclopedii și compendii

Adamescu, Gheorghe, *Dicționarul Enciclopedic Ilustrat „Cartea Românească”*, partea a II-a, Editura Cartea Românească, București, 1931;

Alexe, Nicu; Constandache, Valentin (coord.), *Enciclopedia educației fizice și sportului din România*, ediția a II-a, revăzută, volumele V și VI, Editura Măiastra, Târgu-Jiu, 2015;

Bengesco, Georges, *Bibliographie franco-roumaine depuis le commencement du XIXe siècle jusqu'à nos jours*, 2e édition, Ernest Leroux Éditeur, Paris, 1907;

Giurescu, Dinu C.; Popa, Marcel D., *Istoria României în date*, București, Editura Enciclopedică, București, 2007;

Rîzniș, Filofteia, *Arhive personale și familiale*, vol. I: Repertoriu arhivistic, Arhivele Naționale ale României, București, 2001;

Rosetti, Dimitrie R., *Dicționarul contimporanilor*, Editura Lito-Tipografiei „Populara”, București, 1897;

Sturdza, Mihai Dimitrie (coord. și coautor), *Famiiliile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, volumul III, Editura Simetria, București, 2014;

Ștrempel, Gabriel (coord.), *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, volumul III (L-Q), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989;

Tucker, Spencer C. (coord.), *The Encyclopedia of the Spanish-American and Philippine-American Wars: A Political, Social and Military History*, Volume I: A-L, Editura ABC-CLIO, Santa Barbara, California, 2009.

C. Lucrări generale

*** *The Casablanca Incident and Its Reference to Arbitration at the Hague*, în „The American Journal of International Law”, vol. 3, nr. 1, ianuarie 1909, pp. 176-178;

- Agrigoroaiei, Ion, *Capitala rezistenței până la capăt*, în Gheorghe Iacob (coord.), *Iași – memoria unei capitale*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2008, pp. 215-230;
- Idem, *Marea Unire*, în Platon, Gheorghe (coord.), *Istoria românilor*, vol. VII, tom II, Editura Enciclopedică, București, 2003, pp. 463-540;
- Arion, Dinu C., *Curs de istorie diplomatică (1713-1914). Predat la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale. Secția Consulară. Anul II*, Tipografia „Lupta”, București, 1930;
- Beehler, William Henry, *The History of the Italian-Turkish War, September 29, 1911 to October 18, 1912*, The Advertiser-republican, Annapolis, 1913;
- Boia, Lucian, „*Germanofili*”. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Editura Humanitas, București, 2009;
- Idem, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*, Editura Humanitas, București, 2014;
- Idem, *Tragedia Germaniei: 1914-1945*, Editura Humanitas, București, 2010;
- Cain, Daniel, *Prizonierii de război români în lagărele din Bulgaria*, în Popa, Bogdan; Tudorancea, Radu (coord.), *Războiul de fiecare zi. Viața cotidiană în tranșee și în spatele frontului în Primul Război Mondial*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2018, pp. 211-233;
- Idem, *Un trimis al Majestății Sale: Nicolae Mișu*, Editura Anima, București, 2007;
- Carter, Miranda, *Trei veri, trei imperii și drumul către Primul Război Mondial*, trad. de Mihaela Negrilă, Editura Polirom, Iași, 2015;
- Chiper, Mihai, *O societate în căutarea onoarei. Duel și masculinitate în România (1859-1914)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012;
- Ciachir, Nicolae, *Istoria popoarelor din Sud-Estul Europei în Epoca Modernă*, Editura Oscar Print, București, 1998;
- Ciupală, Alin, *Bătălia lor. Femeile din România în Primul Război Mondial*, Editura Polirom, Iași, 2017;
- Cliveti, Gheorghe, *România și crizele internaționale, 1853-1913*, Editura Fundației „Axis”, Iași, 1997;
- Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a IV-a, revăzută și adăugită, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2008;
- Cristian, Vasile, *Politica externă a României independente*, în Platon, Gheorghe (coord.), *Istoria românilor*, vol. VII, tom II, Editura Enciclopedică, București, 2003, pp. 233-292;

Darwin, John, *Visul imperial. Ascensiunea și căderea puterilor globale, 1400-2000*, traducere din limba engleză de Diana Popescu-Marin, Editura Litera, București, 2021;

De la Hire, Jean, *Le Président Fallières*, Editura Librairie Universelle, Paris, 1906;

Dinu, Rudolf, *Diplomația Vechiului Regat, 1878-1914: management, obiective, evoluție*, în Idem, *Diplomația Vechiului Regat (1878-1914). Studii*, Monitorul Oficial RA și Presa Universitară Clujeană, București și Cluj-Napoca, 2014;

Dobre, Mihail, *Aspecte politico-diplomatice ale relațiilor româno-italiene în perioada aderării României la Antanta (1916)*, în Ionescu, Mihail E. (coord.), *Anul 1916 în dinamica războiului mondial. Intrarea României în „Marele Război”*, Editura Militară, București, 2017, pp. 75-92;

Filitti-Penelea, Georgeta, *Apostol Arsaki – un personaj istoric uitat*, în „Magazin istoric”, 1996, nr. 1-6, pp. 20-22;

Firkatian, Mari A., *Diplomats and Dreamers: The Stancioff Family in Bulgarian History*, University Press of America, Maryland, 2008;

Georgescu, Maria; Iosipescu, Sergiu, *Reforma organismului militar între modelul francez și cel german (1878-1916)*, în Otu, Petre, (coord.), *Reforma militară și societatea în România (1878-2008). Relaționări externe și determinări naționale*, Editura Militară, București, 2009, pp. 47-93;

Gheorghiu, Ion, *Relațiile dintre România și Austro-Ungaria în anii 1908-1914*, în „Studii și articole de istorie”, volumul XI, Editura Societatea de științe istorice și filologice din Republica Socialistă România, București, 1968, pp. 137-152;

Godsey, William D., *Aristocratic Redoubt: The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*, Editura Purdue University Press, 1999;

Guida, Francesco, *România în secolul XX*, traducere din limba italiană de Dragoș Cojocaru, Editura Cartier, Chișinău, 2019;

Hitchins, Keith, *România (1866-1947)*, ediția a IV-a, traducere de George G. Potra, Editura Humanitas, București, 2013;

Iancu, Bogdan, *Separarea puterilor în Constituțiile de la 1866 și 1923: Modernizarea periferică ca generator de autoritarism structural*, în Guțan, Manuel; Rizescu, Oana; Iancu, Bogdan; Cercel, Cosmin; Dima, Bogdan, *Șefii de stat: dinamica autoritară a puterii politice în istoria constituțională românească*, Editura Universul Juridic, București, 2020, pp. 247-309;

Ion, Lucian Mihai, *Prizonierii români în timpul Primului Război Mondial și sprijinul acordat acestora*, în Ion Rîșnoveanu (coord.), *Tradiție, istorie, armată. Conferința Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”*, 16 octombrie 2020, Ediția a VI-a, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2021, pp. 110-124;

Iordache, Anastasie, *Criza politică din România și războaiele balcanice, 1911-1913*, Editura PAIDEIA, București, 1998;

Idem, *Ion I. C. Brătianu: un corifeu al democrației și al liberalismului românesc*, ediția a 2-a revăzută și adăugită, Editura Albatros, București, 2007;

Kennedy, Paul, *Ascensiunea și decăderea Marilor Puteri. Transformări economice și conflicte militare din 1500 până în 2000*, traducere de Laurențiu Ursu, Teodora Moldovanu, Lucia Dos, Ramona Lupu, postfață de Andrei Miroiu, Editura Polirom, Iași, 2011;

Kirițescu, Constantin, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, Volumul I, Editura Casa Școalelor, București, 1922;

Kissinger, Henry, *Diplomația*, traducere de Mircea Ștefancu și Radu Paraschivescu, Ediția a V-a, Editura ALL, București, 2018;

Lang, Michel; Cœur, Denis, *Les inondations remarquables au XXe siècle: Inventaire 2011 pour la directive Inondation*, Editura Quae, 2014;

Leniaud, Jean-Michel, *La Cour des comptes au Palais d'Orsay. Chronique d'un drame de pierre*, La Documentation française, Paris, 2021;

Longinescu, G. G., *Institutul Schewitz-Thierrin. 85 de ani de la înființarea lui*, în „Revista «Natura»”, nr. 7, 15 iulie 1932, pp. 1-3;

MacMillan, Margaret, *Războiul care a pus capăt păcii. Drumul spre 1914*, Traducere din engleză de Smaranda Câmpeanu, Editura Trei, București, 2015;

Mamina, Ion, *Consilii de Coroană*, Editura Enciclopedică, București, 1997;

Manea, Constantin; Moșneagu, Marian, *Dreptul mării în timp de pace și război*, Editura Mica Valahie, București, 2011;

Mayeur, Jean-Marie, *La vie politique sous la Troisième République 1870-1940*, Editura Le Seuil, Paris, 1984;

Mâșu, Ștefan, Dumitru, Ilie, *Puterea economică în istoria lumii*, vol. II (*De la Marele Război la Marea Criză și de la Marea Criză la un nou Mare Război. Un studiu geoeconomic, geoistoric, geopolitic și juridic*), Editura Pro Universitaria, București, 2021;

Pavel, Teodor, *Între Berlin și Sankt Petersburg*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000;

Pavlowitch, Stevan K., *Istoria Balcanilor (1804-1945)*, traducere de Andreea Doica, prefață de Lucian Leuștean, Editura Polirom, Iași, 2002;

Pătroiu, Ion, Zodian, Vladimir, *Politica de neutralitate activă promovată de România în anii 1914-1916*, în Pașcu, Ștefan; Ceașescu, Ilie; Ștefănescu, Ștefan et alii, *Istoria militară a poporului român*, vol. 5 (*Evoluția organismului militar românesc de la cucerirea Independenței de stat până la înfăptuirea Marii Uniri din 1918. România în anii Primului Război Mondial*), Comisia Română de Istorie Militară și Centrul de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară, Editura Militară, București, 1988, pp. 317-362;

Pohoacă, Nicu, *România și Tripla Înțelegere*, Editura Pro Universitaria, București, 2020;

Idem, *Politica Externă a României în timpul războaielor balcanice (1912-1913). România și grupările politico-militare ale Marilor Puteri*, Editura Pro Universitaria, București, 2010;

Potra, George, *Din Bucureștii de ieri*, volumul I, II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1990;

Rizea, Maria, *Gheorghe Țițeica - Strămoșii, viața și urmașii*, în Revista „Studii și comunicări” / DIS, vol. VI, București, 2013, pp. 315-226;

Schmitt, Oliver Jens, *Balcanii în secolul XX: o istorie postimperială*, Traducere din germană de Irina Manea și Andrei Pogăciaș, Editura Humanitas, București, 2021;

Scurtu, Ioan, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. I – *Carol I*, vol. II – *Ferdinand I*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Enciclopedică, București, 2004;

Steinberg, Jonathan, *Bismarck: A life*, Editura Oxford University Press, New York, 2011;

Șeicaru, Pamfil, *România în Marele Război*, Editura Eminescu, București, 1994;

Tardieu, André, *France et Allemagne (1906-1909)*, în „Revue des deux mondes”, LXXIX année, cinquième période, Tome LII, 1 iulie 1909, Paris, pp. 65-98;

Topor, Claudiu-Lucian, *Diplomația românească în vremea Marelui Război. Miniștrii de externe – biografii sumare și portrete retușate (1914-1918)*, în Ionescu, Mihail E. (coord.), *Anul 1916 în dinamica războiului mondial. Intrarea României în „Marele Război”*, Editura Militară, București, 2017, p. 155-184;

Idem, *Germania, România și războaiele balcanice*, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 2008;

Torrey, Glenn E., *România în Primul Război Mondial*, Traducere din limba engleză de Dan Criste, Editura Meteor Publishing, București, 2014;

Vesa, Vasile, *Din corespondența între președintele Franței, Raymond Poincaré și țarul Nicolae al II-lea, privind România în perioada Primului Război Mondial*, în „Studia Univ. Babeș-Bolyai”, ser. Historia, fasc. 1, Cluj, 1970, pp. 110-117;

Vlad, Laurențiu, *Imagini ale identității naționale. România și expozițiile universale de la Paris, 1867-1937*, Editura Meridiane, București, 2001;

Wrigley, David W., *Germany and the Turco-Italian War, 1911-1912*, în „International Journal of Middle East Studies”, vol. 11, nr. 3, 1980, pp. 313-338;

Xenopol, A. D., *Nicolae Kretzulescu. Viața și faptele lui, 1812-1900*, Editura Atelierele grafice SOCEC & Comp., București, 1915;

Idem, *Românii și Austro-Ungaria*, Editura H. Goldner, Iași, 1914.

D. Lucrări speciale

Botoșineanu, Cătălin; Ceobanu, Adrian-Bogdan; Nistor, Ionuț; Vițalaru, Adrian, (coord.), *Diplomați români în vreme de război (1914-1918). Catalog*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2017;

Cain, Daniel, *Diplomați și diplomație în sud-estul european. Relațiile româno-bulgare la 1900*, Editura Academiei Române, București, 2012;

Ceobanu, Adrian-Bogdan, *Continuitate vs. discontinuitate: plenipotențiarilor români în timpul Primului Război Mondial*, în Solomon, Flavius; Cușco, Andrei; Ceaușu, Mihai-Ștefan, (editori), *România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial. Viziuni, percepții, interpretări*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2016, pp. 107-133;

Idem, *Diplomați în Vechiul Regat: familie, carieră și viață socială în timpul lui Carol I (1878-1914)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015;

Idem, *Secretarii Generali ai Ministerului Afacerilor Străine (1878-1914): studii și documente*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2019;

Dinu, Rudolf, *Alexandru Emanuel Lahovari. Devenirea unui diplomat al Vechiului Regat (1877-1899)*, în *Alexandru Em. Lahovari Note, amintiri, corespondență diplomatică oficială și personală (1877-1914). Paris, Petersburg, București, Roma*, editori Rudolf Dinu, Adrian-Bogdan Ceobanu, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 2013, pp. 9-50;

Giurescu, Dinu C.; Dinu, Rudolf; Constantiniu, Laurențiu, *O istorie ilustrată a diplomației românești: 1862-1947*, Editura Monitorul Oficial, București, 2011;

Gorun, Hadrian G., *Relații politico-diplomatice și militare ale României cu Franța în primul război mondial*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2009;

Iordăchiță, Costel, *Familia Lahovari. Ascendență și destin politic*, Editura Carmis, Pitești, 2004;

Nuțu, Constantin, *România în anii neutralității (1914-1916)*, Editura Științifică, București, 1972;

Popa, Mircea N., *Contribuții privind relațiile româno-franceze în anul 1914*, în „Analele Universității București”, anul XVII, nr. 2, București, 1969, pp. 65-76;

Idem, *Contribuții privind relațiile româno-franceze: 1900-1914*, în „Studii”, revistă de istorie, tomul 22, nr. 1, Editura Academiei Republicii Socialiste Române, București, 1969, pp. 85-104;

Vesa, Vasile, *România și Franța la începutul secolului al XX-lea (1900-1916)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975;

Vlad, Laurențiu, *Alexandru Em. Lahovary și misiunile sale diplomatice la Constantinopol (1902-1906) și Viena (1906-1908)*, în *Alexandru Em. Lahovary. Amintiri diplomatice Constantinopol (1902-1906). Viena (1906-1908)*, ediție îngrijită de Adrian Stănescu și Laurențiu Vlad, Institutul European, Iași, 2009, pp. XI-L.

E. Surse web

<https://www.britannica.com/biography/Alfred-von-Kiderlen-Wachter>

<https://www.britannica.com/biography/Andre-Tardieu>

<https://www.britannica.com/biography/Colmar-baron-von-der-Gol>

<https://www.britannica.com/biography/Joseph-Caillaux>

<https://www.britannica.com/biography/Louis->

[Barthouhttps://www.britannica.com/biography/Paul-Doumer](https://www.britannica.com/biography/Paul-Doumer)

<http://www.cheminsdememoire.gouv.fr/fr/la-question-des-fortifications-de-paris-1840>

http://www2.culture.gouv.fr/LH/LH174/PG/FRDAFAN83_OL2022005V001.htm

https://data.bnf.fr/fr/16242520/georges_louis/

<https://www.drieec.ile-de-france.developpement-durable.gouv.fr/le-rapport-picard-analyse-de-la-crue-de-1910-a234.html>

Duffield, J. W., *Venizelos, Maker of Modern Greece*, în „New York Times”, 30 octombrie 1921, <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9505E1DD103>

EEE3ABC4850DFB667838A639EDE

http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Ioan_Strat.

<http://www.firstworldwar.com/bio/goltz.htm>

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6464518g?rk=429186;4>

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6464519w?rk=493564;4>

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6464532r.r=alexandre%20lahovary?rk=171674;4>

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k64867902/f1.image.r=St%C3%A9phen%20Pichon>

http://www.ghika.net/Branches/Ghika_Comanesti.pdf

<https://gw.geneanet.org/garric?lang=fr&n=bapst&oc=0&p=edmond>

<http://gw.geneanet.org/laurentb4?lang=fr&pz=veronique&nz=edmond+blanc&ocz=0&p=francois&n=blanc>

<http://gw.geneanet.org/laurentb4?lang=fr&p=marie+charlotte&n=hensel>

<http://gw.geneanet.org/laurentb4?lang=fr&pz=veronique&nz=edmond+blanc&ocz=0&p=louise+marie+antoinette+sophie&n=blanc>

<http://gw.geneanet.org/laurentb4?lang=fr&pz=veronique&nz=edmond+blanc&ocz=0&p=marie+felix&n=blanc>

<https://gw.geneanet.org/pierfit?lang=en&p=charles&n=horric+de+b+eaucaire&oc=1>

Keiger, John F. V., *France and the origins of the First World War*, The Macmillan Press LTD, Londra, 1983,

https://books.google.ro/books?redir_esc=y&hl=ro&id=KjwmAQAAMAAJ&focus=searchwithinvolume&q=crozier.

Le Mémorial du siège de Paris, „L'Histoire par l'image”, <https://www.histoire-image.org/etudes/memorial-siege-paris>

Lougheed, Victor, *French battleship blown up in Toulon Harbor*, în „Popular Mechanics”, Chicago, nov., 1911, p. 651,

https://books.google.ro/books?id=_t0DAAAAMBAJ&pg=PA651&lpg=PA651&dq=French+battleship+blown+up+in+Toulon+Harbor&source=bl&ots=HiMd1JtU3p&sig=ACfU

3U2Bi9IgkdAu4bhNaLsg3ShvZxmcg&hl=ro&sa=X&ved=2ahUKEwicz9jXg8DgAhUip
osKHUInBioQ6AewBHoECAAQAQ#v=onepage&q=French%20battleship%20blown%
20up%20in%20Toulon%20Harbor&f=false
<http://marelerazboi.ro/razboi-catalog-obiecte/item/colette-lahovary-plagino>
<http://marelerazboi.ro/razboi-catalog-obiecte/item/sora-de-caritate-2>
<https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1920/bourgeois/biographical>
Paris enflammé par la Commune, „L'Histoire par l'image”, [https://www.histoire-
image.org/etudes/paris-enflamme-commune](https://www.histoire-image.org/etudes/paris-enflamme-commune)
Pickett, Ralph H., *An Effort for the Franco-Austrian Rapprochement*, în „Social Science”,
vol. 32, nr. 1 (ianuarie 1957), p. 46-49, [https://www.jstor.org/stable/41884488?read-
now=1&seq=1#page_scan_tab_contents](https://www.jstor.org/stable/41884488?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents)
<https://www.organsparisaz4.vhhil.nl/St%20Philippe%20Roule.htm>
<http://roglo.eu/roglo?lan=fr&m=NG&n=Louis+Gustave+Lannes+de+Montebello&t=PN>.
<http://roglo.eu/roglo?lang=fr;p=georges;n=louis>
Sarcey, Francisque, *Gare à vos yeux !! Sages conseils donnés par un myope à ses confrères*,
Editor Paul Ollendorff, Paris, 1884, pp. 23-
31.<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k57428413/f34.item.texteImage>
<https://www.pop.culture.gouv.fr/notice/merimee/PA00088139>
http://www.senat.fr/senateur-3eme-republique/bompard_maurice0711r3.html.
<http://www.senat.fr/senateur-3eme-republique/pichonstephen0429r3.html>